

MEVLÂNÂ'NIN AHLAK ANLAYIŞINDA “DÖRT TEMEL FAZİLET”

Hüsamettin ERDEM*

Özet

Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler bağlamında ele alınan “*Mevlâna'nın Ahlak Anlayışında Dört Temel Fazilet*” başlıklı bu yazımızda; hikmet, iffet, şecaat ve adalet olarak bilinen dört temel fazilet, Mevlâna'nın bazı eserleri esas alınarak sorgulanmaya çalışılmıştır. Sokrates, Platon ve Aristoteles'ten bu yana bu dört temel fazilet ahlakçılar tarafından sıkça kullanılmış, İslam dünyasına geçişi de İbni Miskeveyh tarafından sağlanmıştır. İslam ahlakında da yer bulan bu temel faziletlere, başka bazı faziletler de ilave edilmiştir. İslam dünyasında birçok ahlakçı gibi Mevlâna da bu temel faziletleri kullanmıştır. Mevlâna'nın ahlak ve fazilet anlayışı büyük ölçüde Kur'an ve Hadise dayanır. Mevlâna Kur'anın baştan aşağı edep eğitimi verdiğini belirtir. O, hikmet faziletini, Kur'an ve Hadisleri esas alarak sorgulamış, hikmeti akıl ve bilimle ilişkilendirmiş, hikmetin kaynağını vahiy olarak göstermiştir. Önceleri hikmete akıl hocalık etmiş, daha sonra ise akıl hikmetin öğrencisi olmuştur. Mevlâna hikmeti hem Allah'ın sıfatı hem Peygamberlerin hem de seçkin insanların sıfatı olarak kullanmıştır. Hikmet verilen kimseye de çok büyük iyilik verildiğini zikretmiştir. İffete gelince Mevlâna iffetten ziyade edep ve hayayı kullanmayı tercih etmiştir. Edep kelimesini oluşturan her bir harfin ahlakın en önemli üç yasağını (eline, diline ve beline sahip olmayı) sembolize ettiğini, edebin insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olduğunu vurgulamıştır. Şecaat ise Mevlâna açısından üzerinde en az durulan faziletlerden birisidir. O, şecaati tanımlamak ve tahlil etmek yerine şecaatin üstünlüğünü övmüş, esas itibarıyla savaşlarda cesaret göstermenin önemini belirtmekle birlikte, hakiki savaşın nefis ile yapılmasına dikkat çekmiştir. Fiili yapılan cihatlar *küçük cihat*, kişinin nefsi ile yaptığı mücadeleye ise *büyük cihat* demiştir. Küçük cihatların çabuk sonuçlandığını, ancak nefis ile mücadelenin bir ömür boyu sürdüğünü, bu nedenle gerçek cesaretin burada ortaya çıktığını belirtmiştir. Adalet ise Mevlâna'nın üzerinde önemle durduğu dördüncü fazilettir ki o da her şeyi yerli yerine koymak anlamına gelir. Genelde Mevlâna adaleti zulümle birlikte anar ve zulmün yok edilmesi için adaleti hâkim kılmak gerektiğini ifade eder. En büyük adalet timsali olarak önce Allah'ı görür, sonra Hz. Peygamberi, sonra Hz. Ömer ve kadıları sıralar. Adaletin en çok yakıştığı kişiler olarak da kadıları ve yöneticileri zikreder. Adaletin düzen ve barış getirdiğini, adil davranmanın ibadet hükmünde, hatta daha da üstün olduğunu, kötülük yapanların bile can-ı gönülden adaleti talep ettiklerini, çünkü adaletin insanın iki dünyasını da mamur ettiğini, güzelleştirdiğini, sevgi ve saygıyı hâkim kıldığını dile getirir ve adaletin devamlılığını sağlamak için ise sevgi ve merhamete ihtiyaç duyduğunu belirtir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Hikmet, İffet, Edep, Haya, Şecaat, Cesaret, Adalet.

“FOUR BASIC VIRTUES” IN MEVLÂNÂ'S UNDERSTANDING OF MORALITY

Abstract

In this article titled "Four Fundamental Virtues in Mevlâna's Understanding of Morality" which is discussed in the context of Human Relations in the teachings of Rumi; The four basic virtues, known as wisdom, chastity, chastity and justice, were examined on the basis of some of Rumi's works. Since Socrates, Plato and Aristotle, these four basic virtues have been frequently used by moralists, and its transition to the Islamic world was provided by Ibn Miskeveyh. Some other virtues were added to these fundamental virtues, which also have a place in Islamic morality. Like many moralists in the Islamic world, Rumi used these basic virtues. Rumi's understanding of morality and virtue is largely based on Qur'an and *Hadith*. Mevlâna states that the Qur'an teaches decency from top to bottom. He questioned the virtue of wisdom based on the Qur'an and Hadiths, associated wisdom with reason and science, and cited the source of wisdom as a revelation. At first, he was a mentor to wisdom, and later he became a student of reasoning. Mevlâna used wisdom as both an attribute of God and of the Prophets as well as distinguished people. He said that anyone who was given wisdom was given great favors. As for chastity, Mevlâna preferred to use decency and dignity rather than chastity. He emphasized that each letter that constitutes the word decency symbolizes the three most important prohibitions of morality (watch for your hand, tongue and waist) and that etiquette is a characteristic that distinguishes man from other living things. Bravery is one of the least emphasized by Mevlâna. He praised the supremacy of the bravery instead of defining and analyzing it, noting the importance of showing courage in battles, but noting that the true war was fought with *nefs* (inner wishes). He called the active war effort small *jihad* (war), and the struggle against one's *nefs* as great jihad. He stated that small jihads ended quickly, but that the struggle against the *nefs* lasted a

* Prof. Dr. KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, husemettin.erdem@karatay.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4646-5658.

lifetime, so true bravery emerged here. Justice is the fourth virtue that Rumi emphasizes, which means putting everything in its rightful place. In general, Mevlâna understands justice with persecution and states that in order to destroy persecution, justice must prevail. He first sees God as the greatest example of justice, then lists the Prophet Mohammed, then Omar and his *qadis* (prosecutors). Further, *qadis* and rules are the people who the quality of justice best suits. Mevlâna states that justice brings order and peace, that fairness is superior to worship, that even those who do evil demand justice from the heart, because justice makes both worlds of man happy, beautify, love and respect, and that continuity of justice depends on love and compassion.

Keywords: Morality, Wisdom, Chastity, Decency, Haya, Bravery, Courage, Justice.

Giriş

Ahlakta dört temel fazilet anlayışı, ta İlkçağlarda ilk önce Sokrates'ten başlayarak, Platon, Aristoteles'i takip edip büyük İslam ahlak düşünürü İbni Miskeveyh aracılığı ile İslam ahlakçılara geçmiştir. İslam ahlakçılarında da bu temel fazilet anlayışı büyük rağbet görmüş, bu faziletlere daha başka faziletler de katılarak ta bu günlere kadar gelmiştir. Bu dört temel fazilet; Hikmet, İffet (Ölçülülük), Cesaret (Şecaat) ve Adalettir.

Bu dört temel fazileti Mevlâna'nın (1887-1964) Mesnevi, Divan-ı Kebir, Fih-i Mafih ve Mecalis-i Sab'a gibi eserleri çerçevesinde ele almaya çalıştık. Bu temel faziletlerden her biri Mevlâna'da nasıl ele alınmaktadır? Mevlâna bunlara nasıl bir anlam yüklemekte ve bakmaktadır? Gibi vb soruların cevaplarını aramaya çalışacağız.

Genel olarak bu dört temel fazilet anlayışının ta İlk Çağlarda ahlâkî fiilin menşeinin/kaynağının sorgulanmasıyla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ahlakın (huyun) ve ahlaki fiillerin nefse arız olan haller olduğu düşünülürse, bu dört temel faziletin nefsin kuvvetleri olarak bilinen **fikir** kuvveti, **gazap** kuvveti ve **şehvet** kuvvetinin ideal ortaları/altın orta olduğu görülür. Bu ideal ortaların dışında kalan haller ise **ifrat** ve **tefritler** olarak kötü ahlakı meydana getirir. Bunlar; ahlaken kötü ve uygun görülmeyen hallerdir.

Nefsin kuvvetlerinden fikir kuvvetinin ideal ortasından **hikmet**; gazap kuvvetinin ideal ortasından **şecaat/cesaret**; şehvet kuvvetinin ideal ortasından ise **iffet/ölçülülük** fazileti çıkar. Dördüncü fazilet **adalet** ise hikmet, şecaat ve iffeti de içine alan ve hepsinin esası, özü, temeli olarak ortaya çıkar.

1) Hikmet

Hikmet kavramının felsefî manaları yanında, fizikî, örfî ve dinî olmak üzere daha birçok anlamı vardır. Bu anlamlardan birinde; *“en iyi ilim vasıtalarıyla en iyi şeyin bilinmesi”*¹, *“hukukî bir hükümde adil olmak, eşyanın hakikatini olduğu gibi bilmek ve gereğince hareket etmek”*², *sorunun sebeplerini, hakikatini, insan gücünün yettiği ölçüde araştırılmasını gerektiren bir ilimdir* denmektedir. O ilimde, eşyanın hakikatleri, varlıkta bulunduğu şekil üzere, insanın gücü ölçüsünde araştırılmayı gerektirir. Hikmetten türetilmiş olan *“hakim (hikmet sahibi)”* kavramının ise Kur'ân'da birçok defalar, Allah'ın ve Kur'an'ın sıfatı olarak kullanıldığını, mukaddes vahyolunmuş kitap ve İncil'i ifade etmede ve Hz. Davûd ile Lokmân Hakîm'in faziletlerinin belirtilmesinde kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Hikmet sıfatı, Kur'an'da aynı zamanda, insan için de kullanılmıştır. Bu sebepten, hikmet sahibi insanlar övülmüş ve yüceltilmiştir. Bir ayette; *“Kime hikmet verildiyse ona çok iyilik (hayır) verilmiştir, bu ayet ve öğütleri ancak olgun akıl sahipleri düşünürler”*³ buyrulur. Bu nedenle hikmet; hak ve hakikate uygun olan söz, düşünce ve davranışta isabet kesp etmek şeklinde de kullanılır.

Mevlâna'nın hikmet ile ilgili görüşleri yukarıda zikredilen ayete ve Hz. Peygamber'in; *“hikmet mü'minin yitik malıdır, onu her nerede bulursa alır”*⁴ hadisine dayanır. Çünkü İslam'da

¹ İbni Manzur, *Lisanu'l-Arap* XV, Mısır, 1300 H. s.30.

² ez-Zebidi, *Tacü'l-Arûs* VIII, Mısır, 1306 H. s.243.

³ el-Bakara, 2/169; Mevlâna, *Fih-i Mafih*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, s. 478,

⁴ el-Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ'i ve Müzilu'l-İlbâs Ammâ İştêhere mine'l-Ehâdisi ala's-Sireti'n-Nâs* I, Beyrut 1352 H. s.363; Mevlâna, *Mesnevi*, II, (çev. Şefik Can), İstanbul 1997, 61 b. (3590). Bu eserin sayfa numaraları [http://arsiv.Mevlana.org.tr/doc/mesnevi/PDF/Mesnevi-i-%20Serif%20Cild%20\(1\).pdf](http://arsiv.Mevlana.org.tr/doc/mesnevi/PDF/Mesnevi-i-%20Serif%20Cild%20(1).pdf) deki internet sayfaları kullanılmıştır. Ayrıca satır numaraları b. (...) şeklindeki beşli bloklar olarak gösterilmiştir).

hikmet kapıları akıl sahiplerine ve hikmeti seven herkese açıktır. Bu nedenle Mevlâna hikmet için; *"aptallık ve bilgisizlik yırtığı yama kabul etmez... ey öğütçü, ona hikmet tohumunu pek saçma. O yarı akıllı balığın kurtulmak için bir çare düşünmesi ve kendisini ölü göstermesi"* gibi yarım akıllıların işi olmadığını belirtir⁵.

Bu nedenle Mevlâna hikmeti akıl ile çok sıkı bir ilişki içinde görür. Ona göre önce akıl hikmete hocalık etmiş, sonra da ona şakirt (öğrenci) olmuştur⁶. Malum olduğu üzere Aristotelesçi geleneğe göre hikmet, nefsin fikir gücünün orta halidir. Bu orta yol anlayışının Mevlâna'da da tekrarlandığını görmekteyiz. Gerçi o, hikmeti orta yol olarak nitelendirirken Hz. Peygamberin *"(حُجْرًا مُورَأْسِكَ لَا) Hayru'l- umuri evsatuha/ İşlerin en hayırlısı orta olanıdır."* hadisi ve *"Böylece biz sizi, insanlara şahit ve örnek olmanız için orta bir ümmet kıldık"*⁷ ayetindeki orta bir ümmet anlayışına dayandırmıştır. O soruna şu şekilde yaklaşmaktadır. Dedi ki:

*"Orta yol hikmetse de bu orta hallilik de nispidir. Su, deveye göre azdır, fakat fareye göre deniz gibiydi. Birisinin dört ekmeğe ihtiyacı olurda iki yahut üç tanesini yerse bu, orta bir yiyeştir. Fakat dördünü de yerse bu yiyeş, orta bir yiyeş değildir ki. O adam, kaz gibi hırsına esir olmuştur. Birisinin on ekmeğe iştahı olsa da altısını yese bu orta sayılır..."*⁸

Mevlâna bilgi ile hikmet arasında çok güçlü bir ilişkinin olduğu vurgusunu yapmaktadır. Çünkü ona göre her ikisi de helal lokmadan doğmaktadır⁹.

*"Hakîm olan bir kimseden istenen hikmet, insanı gören ve bilen yapar. Hikmet arayan da hikmet kaynağı olur, tahsilden ve sebeplere teşebbüsten kurtulur. Bilgileri hıfzeden levh, bir Levh-i Mahfuz olur; akli ruhtan nasiplenir, feyz alır."*¹⁰

Mevlâna da hikmeti Allah'ın sıfatı, Onun yaptığı işler, Peygamberlerin sıfatı, Lokman'ın ve diğer seçkin insanların sıfatı olarak kullanmaktadır. Mevlâna gerçek hikmet sahibinin Allah olduğunu, Onun zatı gibi hikmetinin de sonsuz ve sınırsız olduğunu¹¹, Onun hikmet sahibi olarak her şeyden haberdar olduğunu¹², hikmetin Tanrı'nın buyruğu, Onun hükmü, gerçek bilginin de hikmet bilgisi olduğunu, bu bilginin ise Tanrı'nın, peygamberlerin bilgisi, uygunluk bilgisi, uyandırıcı bilgi olduğunu¹³, birçok ayette Tanrı'nın ululuğu, yüceliği ve hikmetinin övülmekte olduğunu¹⁴, Onun her işinde bir hikmetin var olduğunu¹⁵, hikmeti hikmet yapanın bizzat Tanrı olduğunu¹⁶, hikmetin gökten inen emir, Onun takdirini olduğunu¹⁷, Tanrı'nın hikmetinin birleştiren ve kaynaştıran bir hikmet olduğunu¹⁸, Tanrı'nın hikmetinin akan bir ırmak olduğunu¹⁹ ve onu dilediğine verdiğini belirtir. Dolayısıyla Allah'ın verdiği her şeyin hikmetten ibaret olduğunu şu şekilde ifade etmeye çalışmaktadır:

*"Allah 'Allah'nın verdiği rızıktan yiyin' dedi. Sen, buradaki rızıkı ekme sandın, hikmet olduğunu anlamadın ha! Allah'nın verdiği rızık, insan mertebesine göre hikmettir. O rızık sonunda senin boğazında durmaz, seni öldürüp mahvetmez!"*²⁰

Mevlâna'ya göre, her şeye kadir olan Yüce Allah hikmetini sadece kendi katında gizli ve saklı tutmamıştır. Onu peygamberlerine ve seçkin insanlara da vermiştir. Çünkü Vahiy ışığı hikmet nedenidir ve hikmet vahyin sonucudur. Mevlâna bunu şu şekilde dile getirmektedir:

⁵ Mevlâna, Mesnevi, IV, s.45, b. (2265).

⁶ Mevlâna, Mesnevi, I, s.19 b. (1065).

⁷ Bakara Suresi 2/143.

⁸ Mevlâna, Mesnevi, II, s.60, b. (3530-3535).

⁹ Mevlâna, Mesnevi, I, s.29-30, b. (1640).

¹⁰ Mevlâna, Mesnevi, I, s.19, b. (1060).

¹¹ Mevlâna, Mesnevi, III, s.27, b. (1080).

¹² Mevlâna, Mesnevi, IV, s.48, b. (2425).

¹³ Mevlâna, Fihi Mafih, s.131, 484.

¹⁴ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Konya 1965, s.2, 4, (sayfa numaraları, http://dosyalar.semazen.net/e_kitap/Mecalis_i_Saba.pdf, deki PDF sayfalarının numarası olarak verilmiştir).

¹⁵ Mevlâna, Fihi Mafih s.432; Mesnevi, IV, s.52, b. (2605); Mevlâna, Mesnevi, V, s.32, b. (3700).

¹⁶ Mevlâna, Mesnevi I, s.10, b. (545).

¹⁷ Mevlâna, Mesnevi, V, s.3, b. (105); 18, b. (3055).

¹⁸ Mevlâna, Mesnevi, V, s.25, b. (3420).

¹⁹ Mevlâna, Divan-ı Kebir, VII, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1957, s.215, b. (2610), XXXII.

²⁰ Mevlâna, Mesnevi, III, s.97, b. (3745).

I. Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu

“*Vahyin ışığı, kâtibe vurunca, gönlüne bazı hikmetler doğardı. Peygamber de onun içine doğanları aynen söylerdi. O herze vekil, bu kadarcık bir şeyden azdı. Yoldan çıkıp 'Allah'tan nur alan Peygamber, ne söylüyorsa o söylediği şey, benim gönlümde, o hakikat benim de gönlüme doğmakta*” dedi²¹.

Lokman Hakim'e de hikmet verildiğinden söz edilmekte²², bu bağlamda insanın da hikmet sahibi olacağından söz edilmektedir²³.

“*Üstün ve yüce Tanrının öyle kulları vardır ki onlar, hikmet, bilgi ve anlayış, ululuklar elbiselerini giyinirler. Halkta onları görecektir görüş yoktur amma onlar, pek kıskanç olduklarından bu elbiseleri giyerler de kendilerini gizlerler.*”²⁴

Hikmet sahibi kimseler bu hallerini teşhir etmeyi sevmez, ululanma ve mağrur olmayı ve böbürlenip çalım satmayı sevmezler²⁵.

Mevlâna hikmetin ehli olan kimselere verilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Çünkü ehline verilmeyen hikmet kötülerin elinde bir zulüm aracı haline dönüşebilir.

Mevlâna diyor ki:

“*Hikmeti istediğin kadar tekrarla... Ona ehil değilsen hikmet, senden ne kadar uzak! İster yaz, belle... İster bahset, söyle!*”²⁶ “*Ey temiz kalpli, hakim olmayan kişinin dilindeki hikmet sözünü de iğreti elbise bil! Hırsız, bir güzel elbise giyse bile o eli kesik, senin elini nasıl tutar, sana nasıl yardım edebilir?*”²⁷

Çünkü Mevlâna'ya göre, “*Habîs olan şeyler habîsler içindir*” hükmü de bir hikmettir. *Çirkine münasip olan çirkin eştir.*”²⁸ Bu nedenle “*Hikmeti, ehli olmayandan başkasına vermeyin; ona zulmetmiş olursunuz, ehlinde de esirgemeyin, ehline zulmedersiniz*” denmiştir²⁹. Bir hadis-i şerifte: “*İnsanlarla konuşurken onların akıllarının ölçülerine göre konuşunuz.*”³⁰ hadisini Mevlâna, “*Tanrı, dinleyenlerin anlayışlarına göre hikmet ilham eder...*”³¹ Böylece Tanrı hikmeti lütfu, keremi gereği insandan yüklenemeyeceği yükü alır³². Hikmete layık olgunluğa ulaşmamış olanın hikmetle işi olmaz.

Mevlâna'ya göre, “*Firavun, sakalına inciler dizdirmiş ama, İmranoğlu Musa'nın inci gibi sözlerinden ne haberi var? Ham tamahla hırs lokmasına düşen kişinin, İsa'nın soluğuyla, Lokman'ın hikmetiyle ne işi olur?*”³³

Mevlâna'ya göre hikmet gönül ehlinde elde edilmelidir. Onu elde edersen gözlerine nur gelir. Gönlünün gözü kör olan biri ise hırsız şeytanın izini bile bulamaz³⁴. Bu nedenle âşıkların gönlünü güçlendiren de hikmetten başkası değildir. Halvete giren bir vezir müritlerini vaaz ve nasihatten mahrum bırakınca onlar vezire şöyle seslendiler:

“*Biz senin sohbetine alışmışız. Biz senin hikmet sütünüle beslenmişiz.*

Allah aşkına bize bu cefayı yapma; lütfet, bugünü yarına bırakma!

Gönlün razı olur mu, âşıkların, âkıbet istifadesiz kalsınlar?

Hepsi de karadaki balık gibi çırpınıyorlar. Suyu aç, ırmağın bendini yık!

Ey zamanede nazîri olmayan zat! Allah aşkına halkın imdadına yetiş!”³⁵

²¹ Mevlâna, Mesnevi, I, s.58, b. (3230), 60, b. (3355).

²² Mevlâna, Mesnevi, I, s.64, b. (3595).

²³ Mevlâna, Divan-ı Kebir, V, s.XLI, b. (2800).

²⁴ Mevlâna, Fihi mafih, s.20.

²⁵ Mevlâna, Mesnevi, I, s.58, b. (3255).

²⁶ Mevlâna, Mesnevi, II, s.6, b. (315).

²⁷ Mevlâna, Mesnevi, II, s.12, b. (670).

²⁸ Mevlâna, Mesnevi, I, s.64, b. (3600).

²⁹ Mevlâna, Fihi Mafih, s.137, 301.

³⁰ Ebû Davud, Edeb, 20; Münâvî, Feyzül-Kadir Şerhu'l- Camii's-Sağir III, Kahire 1329, s.75; Mevlâna, Fihi Mafih, s.213.

³¹ Mevlâna, Fihi Mafih, s.213.

³² Mevlâna, Fihi Mafih, s.214.

³³ Mevlâna, Divan-ı Kebir, VII, s.331, b. (4140), LVII.

³⁴ Mevlâna, Mesnevi, II, s.41, b. (2380).

³⁵ Mevlâna, Mesnevi, I, s.10, b. (560).

Mevlâna hikmet nehrinin dil aracılığı ile aktığını, kulak denen deliklerden meyvesi akıl ve anlayış olan can bağına kadar gittiğini belirtir³⁶. Çünkü Mevlâna'ya göre, canın meyli diriliğe, diriye diridir. "Can, hikmete, bilgilere... ten, bağa, bahçeye, üzüme meyleder. Can, yücelmeye, yükselmeye can atar; ten, kazanca, ota, yiyeceğe, içeceğe!"³⁷ Bu sebeptendir ki hikmet ehlinden alınır ve ehline satılır³⁸. Kime hikmet verildi ise ona çok iyilik verilmiştir³⁹.

"Kur'an'ın ehli, Tanrı ehlidir, Tanrı hasıdır sözüyle övülenler başkalarıdır. Ulu Tanrı âlemde seçmiştir onları, kendi sözünü dinleyen bir toplum haline getirmiştir onları. Böyle kişi Tanrı ışığıyla görür, Tanrı diliyle söyler. 'Dilediğine hikmet verir; kime de hikmet vermişse o kişiye pek çok hayır vermiştir."⁴⁰

Kendisine hikmet verilenler için Mevlâna neler verildiği, bu hikmet sahiplerinin ne gibi iyilik ve güzelliklere sahip olduklarını da dile getirmeye çalışmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. "Hikmet, müminin kaybolmuş devesine benzer, Hikmet, teşrifatçı gibi adamı padişahla görüştürür."⁴¹

2. "Kuran'ın hikmeti müminin kayıp malıdır. Herkes kaybını bilir, tanır."⁴²

3. Hikmet özün, ruhun gıdasıdır. Mevlâna'ya göre insan iki şeyden ibarettir. Bunlardan biri insanın, söz söyleyen hayvan oluşu ile ilgili özentiler yanı; ikincisi ise onun özüne gıda olan bilgi, hikmet, Tanrıyı görüş ve ona yöneliştir. Yani insanın hayvanlığı, Tanrıdan kaçmadadır, insanlığı ise dünyadan kaçmadadır⁴³.

4. Hikmet insanı yükselten ve yücelten bir ödüldür. Mevlâna, göğe uçmak için duyguları bilgi ve hikmet yemiyle beslemek gerektiğini⁴⁴, yüreği yanmış olana tıpkı ağaç gibi bilgi ve hikmet yelini çekmesi gerektiğini⁴⁵, Hz. Nuh'tan bir lokma yerse o lokmadaki hikmet, onu Lokman haline getirdiğini belirtir⁴⁶.

5. Hikmet iyilik, güzellik, hayır getirir, kötülükleri yok eder götürür, çünkü kötülükten hikmet gelmez; kötülük ancak kötülük doğurur.

Mevlâna diyor ki:

"Ne ... tatlı hikmet; şükür bile secde ediyor ona, onu ağırlamak için bendine bir bent daha kat."⁴⁷ "Hikmet gül bahçesinin baharıdır, yalnızlık karanlığının ışığıdır: rahatın, lezzetin temelidir; cennetin, Tuba'nın düzenidir. Usancı yerlere döker; sözü açar, lafı ular; eşsiz cennettir o, bu dünyada yüz göstermiştir."⁴⁸

Mevlâna bir hakîm (filozof) ile bir bedevinin çuvala kum doldurması hikâyesini anlatırken hikmetin hayır getirdiğini, kötülük getiren şeylerin hikmet olamayacağına vurgu yapmaktadır. Hikâyenin bir yerinde filozof:

"Bu kadar hikmet, fazilet ve hünerden ancak hayal ve baş ağrısı elde ettim" deyince; Arap bedevi dedi ki: "Yürü, yanımdan uzaklaş... senin nuhüsetin (uğursuzluğun) benim başıma da çökmesin. O şom hikmetini benden uzaklaştır. Sözün, zamane halkına şom. Ya sen o yana git, ben bu yana gideyim. Yahut sen önden yürü, ben arkadan yürüyeyim. Bir çuvalımda buğday, öbüründe kum olması, senin hikmetinden daha iyi be hayırsız!

³⁶ Mevlâna, Mesnevi, II, s.42, b. (2450).

³⁷ Mevlâna, Mesnevi, III, s.112, b. (4435).

³⁸ Mevlâna, Divan-ı Kebir, IV, s.41, b. (230), CXXX.

³⁹ el- Bakara, 2/169.

⁴⁰ Mevlâna, Fihi Mafih, s. 478.

⁴¹ Mevlâna, Mesnevi, II, s.28, b. (1665).

⁴² Mevlâna, Mesnevi, II, s.49, b. (2910).

⁴³ Mevlâna, Fihi Mafih, s. 111.

⁴⁴ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Konya 1965, s.56 (http://dosyalar.semazen.net/e_kitap/Mecalis_i_Saba.pdf, bu çalışmada bu adresteki PDF kullanılmıştır. Sayfa numaraları da sistemdeki sayfa numaralarıdır).

⁴⁵ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, s.60.

⁴⁶ Mevlâna, Divan-ı Kebir, III, s.412, b. (3990), XLIV.

⁴⁷ Mevlâna, Divan-ı Kebir, V, s.440 b. (5850).

⁴⁸ Mevlâna, Divan-ı Kebir, V, s.440, b. (5850).

Benim ahmaklığım, çok mübarek bir ahmaklık. Gönlümde azığım var, canım perhizkâr!” Sen de şekâvetin azalmasını istiyorsan çalış, sendeki hikmet azalsın. Tabiattan doğan, hayalden meydana gelen hikmet, Allah nurunun feyzinden nasipsiz bir hikmettir. Dünya hikmeti, zannı, şüpheyi artırır, din hikmetiyse insanı feleğin üstüne çıkarır. Âhir zamanın âdi ukalâsı, kendilerini evvelce gelenlerden üstün görürler.”⁴⁹

Mevlâna kötülüklerin iyilikleri, güzellikleri hatırlattığını, dünyadaki her şeyin zıddı ile kaim olduğunu, iyilerin ve iyiliklerin hiçbir zaman kötüler ve kötülüklerle aynı olmadığını belirtir. Bu bağlamda şu sözlere yer verir:

“... Yol kesen ve mel’ûn şeytan olmasaydı sabırlılar, doğrular ve yoksulları doyuranlar, nasıl belli olurdu? Rüstem ve Hamza ile namussuz aynı ve bir olsaydı bilgi ve hikmet bâtil olurdu. Bilgi ve hikmet, doğru yolla yolsuzluğu göstermek içindir. Her taraf yoldan ibaret olsaydı, hikmet, abes ve boş bir şey olurdu.”⁵⁰

6. Hikmet öbür dünyaya vesile olur. Mevlâna bu hususu, her genç ve dünyadan beklenti içinde olan kimselerin yaptığı gibi, şu sözlerle dile getirmeye çalışır:

“Hele yarın, hele öbür gün din yoluna girer, koşar, yürürüm... daha önümüzde vakit var” dersin. Sağdan, soldan ölümün gelip çattığını görürsün... komşuların ölür, evlerinden feryatlar yücelir. Derken yine can korkusuyla din yoluna girmeye niyetlenir, bir an olsun kendini adam edersin. Ben korkup ayağımı geri çekmem diye ilimden, hikmetten silahlar kuşanırsın. Bu sırada şeytan yine hileye sapar, seslenir: “Bu kulluk kılıcından kork, geri dön!”⁵¹

7. Hikmet insan için bir nimettir, tıpkı kararında yağan yağmur gibi ve Allah’ın hikmeti karşılıksızdır⁵².

Mevlâna bir ot muhabbetinde dünyaya bağlı çeşitli insanların düşüncelerini zikrettikten sonra işi Allah’ın verdiği hikmet otuna getirir ve şu sözlerine yer verir: *“Yürü, Allah’ın verdiği hikmet otunu ye! Çünkü Allah, onu ancak cömertliğinden, ihsanından dolayı karşılık istemeksizin vermiştir.”⁵³*

Mevlâna hikmet kavramıyla ilgili olarak bir gizemden, gizlilik ve sırdan da bahsetmekte ve bu sırların insanlar tarafından anlaşılamayan ve çeşitli sebeplerle hikmeti gereği insanlara bildirilmediğinden söz etmektedir. Mevlâna Tanrı’nın bütün sırlarını insanlara açıklamamasının bazı sebeplerini şu şekilde dile getirmektedir:

“İşin faydalarına dair Allah hikmetleri, kula tamamıyla malûm olsa kul, o işi yapamaz, âciz kalır. Allah’ın sonsuz hikmetleri; idrakini yıkar, harap eder. Kul o işe koyulmaz. Ulu Allah, o sonsuz hikmetlerden pek az bir miktarını, kula yular yapar, onu o işe çeker. O işin faydasından hiç haber vermese kul hiç harekete gelmez. Çünkü hareket, insanların faydası içindir ve biz o yüzden işe koyuluruz. O işin hikmetini tamamıyla bildirse kul yine harekete gelemez. Nitekim devenin yuları olmasa yürümez. Fakat yular ağır ve büyük olsa yine gidemez, çöküverir. Hiçbir şey yoktur ki hazineleri bizde olmasın. Fakat onu ancak malum bir miktarda indiririz.”⁵⁴

Çünkü Allah her şeyi ölçülü verir ve her şeyin bir hikmeti vardır⁵⁵.

Allah’ın kullarına tam olarak açmadığı sırlar alanından biri de O’nun ilmidir. Yüce Yaratıcı ilmini de değişik yollarla açar/izhar eder. Bu yollardan biri ve en önemlisi de alemi yaratmasıdır. Bu hususta Mevlâna diyor ki:

“Dünyayı izhar etmekteki hikmet, Allah’ın ilmindekileri izhar etmektir.”⁵⁶ “Bu yeryüzünde Hakk’ın hikmetinden eser vardır. Ondan dolayı pislikleri giderir, çiçekleri bitirir. Bizim pisliklerimizi örter, karşılığında ondan koncalar biter.”⁵⁷ “Bu âlem halkı, hikmet hazineleri gizli kalmamasın, meydana çıksın diye yaratılmıştır. Ben bir hazineydim dedi Allah, hem de gizli... bunu duy da cevherini kaybetme, meydana çıkar!”⁵⁸

⁴⁹ Mevlâna, Mesnevi, II, s.54, b. (3195-3200).

⁵⁰ Mevlâna, Mesnevi, VI, s.36, b. (1750).

⁵¹ Mevlâna, Mesnevi, III, s.112, b. (4330).

⁵² Mevlâna, Fihi Mafih, s.56, 230, 390.

⁵³ Mevlâna, Mesnevi, III, s.97, b. (3740).

⁵⁴ Mevlâna, Mesnevi, II, s.1.

⁵⁵ Mevlâna, Mesnevi, III, s.30 b. (3190), 59.

⁵⁶ Mevlâna, Mesnevi, II, s.18, b. (994-995).

⁵⁷ Mevlâna, Mesnevi, II, s.31, b. (1800).

⁵⁸ Mevlâna, Mesnevi, IV, s.60, b. (3025).

2) İffet/Ölçülülük ve Haya

Dört temel faziletten biri olan iffeti Aristoteles'den etkilenecek "orta yol" teorisiyle açıklayan İbni Miskeveyh, bu fazileti "*Şehvet Gücü*"nün ideal orta hali diye tanımlamış ve onun yolunu takip eden diğer ahlâkçılar da iffeti, yeme, içme, cinsî ilişki ve giyimde akıl ve dinin izin verdiği şekilde insanın bedenine lâzım olacak kadarını kullanmasıdır⁵⁹ diye tarif etmişlerdir.

İffet, özellikle haram şehvetten ve yasak ilişkiden uzaklaşmayı içine almaktadır⁶⁰. Nefsin, kötülüklerden, haramdan korunması iffetle mümkündür. Ahlâkçılar, iffeti iyi ahlâkın esası ve faziletin kaynağı saymışlardır. Bir Arap hakîme anne, kızını evlendirirken kızına: "*Kızım sana vereceğim kıymetli ziyaretlerden daha çok iffetini korumaya önem ver; çünkü iffet ziyet, elmastan, inciden daha kıymetlidir*"⁶¹ öğüdünü vermiştir.

İslâm ahlâkçıları dört temel faziletten biri olan "iffet"i on iki kısma ayırırlar⁶². Bu ayırırda bazı farklılıklar olsa da neticede, yine hepsi insanın kendi nefsiyle ilgili⁶³ ve nefsin eğitilmesi ve geliştirilip mükemmelleştirilmesiyle ilgilidir.

İffet, kendisine bağlı olarak "*hayâ*" adını verdiğimiz bir tavrı geliştirmiştir. İffetin en esaslı kısmı hayâdır. Hayâ, utanma, hicap, ar, namus manalarına gelir. Çok çeşitli manalar ifade eden hayâ için, ahlâkçılar daha ziyade ar ve utanma manalarını tercih etmişlerdir.

Bazı ahlâkçılar hayâyı, Hak'tan ve halktan utanmak, arlanmak olarak; bazıları da akıl ve dine, medenî ve insanî kanuna ters her çeşit kabahatten nefsin utanması ve sakınması olarak tarif ederler. Hayâ, insanı açık ve gizli kötülük işlemekten alıkoyan, hayır ve iyiliğe sevk eden iyi bir haslet, önemli bir fazilettir. Bazı ahlâkçılar, âlemin düzeni ve nizamını hayâyâ bağlarlar⁶⁴ ve hayâyı, namus ve iman delili; hayasızlığı da alçaklık ve namussuzluğun alâmeti sayarlar⁶⁵.

Birçok ayet ve hadislerde de iffet ve hayâ ile din ve iman arasında çok sıkı bir münasebetin bulunduğu söz edilir⁶⁶. Ahlâkçılar, hayâyı herkes için şerefli bir elbise olarak görürler; fakat hayânın kadınlara daha çok yakıştığını ve lâzım olduğunu belirtmekten de geri durmazlar⁶⁷.

İffet ve hayânın karşısında, kötülüklerin en büyüklerinde biri olan fuhuş ve zina vardır. Fuhuş ve zina, kötülüğü ve iffetsizliği çok büyük olan söz ve davranışlardır. Fuhuş, umumî olarak bütün kötülük ve edepsizlikleri içine almaktadır. Fuhuş; akıl ve hikmete uygun olmayan, dine ve insanlığa aykırı olan, bütün nahoş fiil ve halleri işleyerek maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî şeylerin kötü ve hoş olmayanlarını işlemektir. Fuhuşta, medeniyetin esası olan ilâhî, vicdanî ve medenî kanuna aykırılık ve terslik vardır.

Mevlâna iffet kavramı yerine daha ziyade edep ve hayâ kavramlarını tercih etmiştir. Çünkü edep (أدب) kelimesinin her bir harfi önemli bir ahlâkî fazileti temsil eder. Elif (ا) eline hâkim olmayı, dal (د) diline hâkim olmayı ve be (ب) de beline hâkim olmayı sembolize eder.

Mevlâna iffeti, hiçbir zaman şehveti öldürmek, yok etmek gibi bir düşünce ile kullanmamaktadır. Onun esas amacı şehveti, bele hâkim olmayı doğru kullanmak ve yönetmektir. Çünkü iffet, nefsi her türlü şehvet ve süflî arzulara kapılmaktan korumak olduğuna göre, bu fazilet sadece insana ait bir özelliktir. Bu özellik, akıl ve irade sahibi, iyi ile kötüyü ayırabilecek yeteneğe

⁵⁹ Abdullah Behçet, *Behçet'ül-Ahlak*, İstanbul 1314, s. 58; Ali Seydî, *Ahlâk-ı Dinî*, 1329 R. s.121; Hüseyin Remzi, *Ahlâk-ı Hamide*, İstanbul 1310 R. s.40-43; Ali Nazimâ, *Ta'lim-i Vildân*, İstanbul 1323 R. s.63 vd.

⁶⁰ Bk. Ahmet Efendi, *Ahlâk-ı Ahmedi*, İstanbul 1256 H, s.15; A. Behçet, *aynı eser*, s. 58.

⁶¹ Selahaddin Hilmi, *Mir'ât-ı Ahlâk*, Dersaadet, 1326 R. s. 56.

⁶² İffetin kısımları: 1. Hayâ, 2. Rifk, 3. Hedy (ahlâklılık), 4. Müsalemet (barışıklık), 5. Deat (arzuları dizginlemek), 6. Sabır, 7. Kanaat, 8. Vekâr, 9. Verâ' (samimi kulluk), 10. İntizam, 11. Hürriyet, 12. Sehavet. Bilgi için bk. Mehmet Saîd, *Ahlâk-ı Hamide*, s. 29-32; Ahmet Rifat, *Bergüzâr-ı Ahlâk*, İstanbul 1315 R. s. 9-10; Rifat, *Fezâil-i Ahlâk*, İstanbul 1311, s. 49; A. Behçet, *aynı eser* s. 69; Kınalızâde Ali, *Ahlak-ı Alaî*, Mısır 1248 H. I, s.59.

⁶³ Rifat, bu oniki iffet kısımlarından farklı olarak "Müsâhale" ve "Dikkat"; M. Saîd ve A. Behçet "Nezâhet"; A. Rifat da "Müsâhale"ye yer vermektedir.

⁶⁴ Bk. A. Behçet, *aynı eser* s. 59; A. İrfan, *aynı eser* s.167.

⁶⁵ Bk. S. Hilmi, *aynı eser* s. 54-55.

⁶⁶ Bilgi için bk. Tirmizî, *Birr*, 56; İbni Mâce, *Zühd*,17,27; Buharî, *İman*,16; Edeb, 66; Müslim, *İman*, 57-61; Ebû Davud, *Sünnet*, 14; Ahmed b. Hanbel IV, s.426-427, 436, 440, 442, 445-446.

⁶⁷ A. Rifat, *aynı eser* s. 121-122; S. Hilmi, *aynı eser*, s. 55; Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım*, İstanbul 1307 R. s. 88.

yaratılmış insanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliktir. Eğer insan bu özelliğini kaybederse; insanlık onurunu da kaybeder ve hayvandan farkı kalmaz. Çünkü ona göre iffet, şuur ve herhangi bir zorlama olmaksızın insanın alışkanlık sonucu gerçekleştirdiği bir fazilettir.

Mevlâna Kur'anın baştan aşağı edep eğitimi verdiğini ve İslam'ın özetinin de –yukarıda belirttiğimiz gibi- edep olduğunu ifade etmektedir. İnsanın başına gelen çoğu sıkıntı ve belaların da edepsizlikten geldiğini dile getirmektedir⁶⁸. Mevlâna'ya göre “*edebi olmayan yalnız kendine kötülük etmiş olmaz. Belki bütün dünyayı ateşe vermiş olur.*”⁶⁹ Çünkü hürmet eden hürmet görür⁷⁰ ve sevgi hiçbir zaman haddi aşmaz.

Mevlânâ Âdem ile Şeytan arasında kıyaslama yaparak âdemin edebi sayesinde affedildiğini, Şeytanın ise edepsizliği yüzünden huzurdan kovulduğunu ifade eder⁷¹.

Mevlânâ edebi nimete ulaşmak için vazgeçilmez bir unsur olarak görür⁷². İsrailoğullarının nimetlerinin elinden alınmasına da edepsizliklerini sebep gösterir. Mevlâna'ya göre edepsizlik ve hayasızlık aynı zamanda lanet ve mahrumiyetin de sebebidir. Bu duruma Mevlâna Mesnevi'sinde şu sözleriyle temel oluşturur:

“... *Alış-verişsiz, dedikodusuz Allah sofrası gökten iniyordu. Mûsâ kavmi içinde birkaç kimse terbiyesizce “hani sarımsak, mercimek” dediler.*

Ondan sonra gökyüzünün sofrası, ekmeği kesildi; ekme, bel belleme, ortak sallama kaldı. Sonra İsa şefaet edince Hak, yemek sofrası ve tabaklarla ganimetler gönderdi.

Yine küstahlar edebi terk ederek sofradan yemek artığını aşırıldılar. İsa bunlara yalvardı. “*Bu devamlıdır, yeryüzünden kalkmaz. Bir ulu kişinin sofrası başında kötü zanna düşmek ve harislik etmek küfürdür*” dedi. O rahmet kapısı, hırslarından dolayı bu görmedik dilencilerin yüzlerine kapandı. Zekât verilmeyince yağmur bulutu gelmez, zinadan dolayı da etrafa veba yayılır. İçine kasavetten, guşadan (gam, keder) ne gelirse korkusuzluktan ve küstahlıktan gelir⁷³.

Mevlâna'ya göre edep, bedendeki ruh gibidir; insanı insan yapan da edeptir, insan ile hayvan arasındaki farkı edepte aramak gerektir, çünkü edep aynı zamanda şeytanın oyununu bozar ve onu kahreder,

Mevlânâ edebinin ne olduğu ile ilgili: “*Ey Müslüman, edep nedir diye arar sorarsan bil ki edep, ancak her edepsizinin edepsizliğine sabır ve tahammül etmektir*”⁷⁴ diye cevap vermiştir. Edep ve hayâya riayet etmek edeptendir⁷⁵. Mevlâna edebinin çok büyük değere haiz olduğunu belirtir. Konuyla ilgili şu sözlerle yer verir: “*Edepten dolayı bu felek nura gark olmuştur: Yine edepten dolayı melekler masum ve tertemiz olmuşlardır*”⁷⁶ Mevlâna hiçbir zaman edebi elden bırakmamak gerektiğini öğütler. Kapıları çalarken⁷⁷, konuşulması gereken yerlerde⁷⁸ ve büyüklerle konuşurken⁷⁹, oturup kalkarken edepli oturmak, edepte vefalı olmak⁸⁰, hep edep gerektir edep. Çünkü bilgi ve edep Mevlâna'ya göre hüner ışığını yakmıştır⁸¹. Buna rağmen Mevlâna her daim Hz. Peygamber ve sahabesinin yolunu ve edebini aramaktadır⁸². Zira Mevlâna'ya göre Allah'ın has kullarına edepsizlik ve edepsizce konuşmak gönlü öldürür ve amel defterini kapkara hale getirir⁸³. Bu nedendir ki Allah kullarını devamlı olarak edep hususunda sınır⁸⁴. Sonuçta edep ve hayâsı olmayan kimse Allah'ın lütfundan mahrum kalır⁸⁵.

⁶⁸ Mevlâna, *Mesnevi*, II, s.30, b. (1740).

⁶⁹ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.2, b. (80). Ayrıca bk. A'raf 7/ 23.

⁷⁰ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.27, b. (1490).

⁷¹ Mevlâna, *Fihî Mafih*, s.201, *Mesnevi*, I, s.27, b. (1490); *Mesnevi*, I, s.2, b. (90).

⁷² Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.2, b. (80).

⁷³ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.2, b. (80).

⁷⁴ Mevlâna, *Mesnevi*, IV, s.17, b. (770).

⁷⁵ Mevlâna, *Fihî Mafih*, s.519.

⁷⁶ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.2, b. (90).

⁷⁷ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.55, b. (3060).

⁷⁸ Mevlâna, *Mesnevi*, IV, s.41, b. (2060).

⁷⁹ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.22, b. (1220); *Mesnevi*, III/93, b. (3605).

⁸⁰ Mevlâna, *Mesnevi*, IV, s.4, b. (155).

⁸¹ Mevlâna, *Mesnevi*, VI, s.6, b. (250).

⁸² Mevlâna, *Mesnevi*, VI, s.42, b. (2065).

⁸³ Mevlâna, *Mesnevi*, II, s.30 b. (1740).

⁸⁴ Mevlâna, *Mesnevi*, IV, s.8, b. (360).

⁸⁵ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.2, b. (75).

Mevlâna her küpün kendi içinde olanı sızdırdığı gibi edepsizlerin de edepsizliklerini her hali ile dışa yansıttıklarını ifade eder⁸⁶. Bu nedenle Mevlânâ arkadaş ve dost seçimi esnasında da edepli insanların aranması gerektiğine dikkat çeker:

"Er olmayan kaypak arkadaşlara uyma, çevir onların yaprağını!

Çünkü onlar sizinle yoldaş olurlarsa gaziler de saman gibi içsiz bir hale düşerler.

*Size uymuş görünür, sizinle beraber safa girerler ama sonra kaçarlar, safi da bozar perişan ederler."*⁸⁷

Mevlâna her daim Allah'tan başarı, edep ve hayâ dilemek gerektiğini, edebin nimetlerin çoğalmasına vesile olduğunu belirtir⁸⁸. O, zamanı itibariyle kerem sahibi ve ayıpları örten insanların artık neredeyse kalmadığını, özlemle Peygamberlerin, yüz binlerce ayıbı örttükleri devirleri aramaktadır⁸⁹. Çünkü edep ve hayâ insana Allah'ın bir lütfu ve ihsanıdır. Bu hususu şu şekilde dile getirmektedir: *"Bir zerre bile sende edep ve hayâyı artırsa, dostundan bir zerre daha edepli olsan bil ki bu, Tanrının lütfudur, ihsanıdır. O bir zerre, senin kadrini artırır. O bir zerre, harice dağ gibi ayak basar."*⁹⁰

Netice itibariyle Mevlâna'nın düşüncesinde her şey edeple meydana gelir. İnsanın sahip olduğu nimet ve ihsan onun sonucudur. Göklerdeki ışık ve nur edep sayesinde vardır.

3) Şecaat/Cesaret

"*Cesâret, yiğitlik, kahramanlık*" anlamına gelen şecaat de dört temel faziletten biridir. Diğer temel faziletlerde olduğu gibi cesaret de Aristoteles'in nefsin kuvvetlerinden saydığı "*Gazap Kuvveti*"nin ideal orta halidir. Bunun ifratı/aşırılığı tehevür/kabına sığmazlık, tefriti/azlığı ise cebânet/korkaklıktır. İslâm'ın özünde insanlara kahramanlık ruhunu aşlamak var olmasına rağmen, dört temel faziletten biri olan şecaat Kuran'da ve Mevlâna'da en az zikredilen faziletlerden biridir. Çünkü Kuran'ın cesaret olarak ortaya koyduğu şeyle, insanların cesaret olarak anladığı şey farklıdır. İnsanlar hep öteden beri hayatlarının bir anlam ve amacı olsun isterler. İşte inananlarla inanmayanları birbirinden ayıran önemli noktalardan birisi de budur. Müminler için bu hayat Allah'ın rızasını kazanabilmeleri için bir fırsat olduğundan, hayatları boyunca Allah'ın rızasını kazanmayı kendilerine amaç edinirler.

Kuran'a göre gerçek cesaret, Allah'a güvenip dayanmaktan kaynaklanan, hayatın her anında tevekkül etmenin sonucu olarak gelişen bir karakter sağlamlığıdır. Bu nedenle cesaretin her halükârda akıl ve tefekkür zemini üzerine oturması gerekir. Çünkü Allah insanların her durumda akıllarını kullanmalarını istemektedir⁹¹. Akıl ve tefekkürün ürünü olan bir cesaret, insanı her daim başarıya ulaştırır. Akıl, cesaretin Kuran ruhuna uygun olarak yaşanmasını sağlayan en önemli unsurdur. Akıllı olmak da bir çeşit Allah korkusunu hissetmek, bunun şuurunda olmaktır. Allah kendisinden gereği gibi korkanlara iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıracak bir anlayış verir⁹². Bu nedenle Müminlerin akla dayalı bütün davranışlarda sergiledikleri cesaret örnekleri kendisini hissettirir. Müminin ortaya koyduğu cesaret, körü körüne bir "*macera ruhu*"nun, delice cesaret gösteren insanların duygusal bir hareketi değildir. Belki kimi zaman büyük risklerin altına da girer, ama bunlar hiçbir zaman için ani bir duygusallık hissine kapılıp, düşüncesizce yapılan eylemler şeklinde ortaya çıkmaz. İnsanın her davranışında olduğu gibi, ortaya koyduğu bu davranışın temelinde de mutlaka akıl vardır.

Cesaret, ancak ahlaki kemalât ile birlikte olursa gerçek anlamını kazanır. Dinin, devletin ve yasaların aleyhine gösterilen bir cesaret ise kötü bir cesaret olup ahlaki kemalâtla, Allah'ın Kuran'da bildirdiği Müslüman modeliyle bağdaşmaz. Çünkü müminler cesaretlerini gayet soğukkanlılık, tevekkül ve korkusuzca sergilerler. Bunun sonunda Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak söz konusudur; böyle bir amaç için inanan bir kimsenin göze alamayacağı hiçbir tehlike yoktur. Allah rızası için

⁸⁶ Mevlâna, Mesnevi, II, s.37, b. (2195); Mesnevi, IV, s.4, b. (155).

⁸⁷ Mevlâna, Mesnevi, III, s.104, b. (4020).

⁸⁸ Mevlâna, Mesnevi, I, s.2, b. (75).

⁸⁹ Mevlâna, Mesnevi, II, s.49, b. (2890).

⁹⁰ Mevlâna, Mesnevi, V, s.20, b. (3140).

⁹¹ Yunus 10/100).

⁹² el-Enfal 8/29.

sergilenen cesaretin son derece üstün bir meziyet olduğu ortadadır. Çünkü onlar “Allah’ın dışında hiç kimseden korkmazlar”.⁹³

Kuranî cesareti toplumda yaşanan cesarettten farklı kılan en önemli yanı amacının Allah rızası olmasıdır. “... İnsanlar: “Size karşı insanlar toplandılar, artık onlardan korkun” dedikleri halde (aksine o inananların) imanları artar ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir” derler”⁹⁴ Bu örnekte de görüldüğü gibi Kuran’da yer alan cesaret/şecaat kavramı, halk arasında bilinenlerin dışında çok farklı anlam ve amaçlar içermektedir. Bu cesaretin amacı ne insanların takdirini, hayranlığını toplamaktır, ne de kişinin kendi egosunu tatmin etmesidir; buradaki esas amaç sadece Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaktır. Zira Allah’ın rızası her şeyin üstündedir.

Hâlbuki toplumun birçok kesiminde ortaya çıkan cesaret anlayışında “dünyevi hedefler” yer almaktadır; yani kişi herhangi bir konuda cesaret gösterirken ahirete yönelik bir amaç gözetmeden, dünyaya dair hesaplar yapmaktadır. Oysa bu davranışı Allah Katında geçerli kılacak olan, bu davranışın Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapılmasıdır. Bu nedenle, Müslümanların bu cesareti dünyevi amaçlara, çıkarlara yönelik olmaz. İnsanlar tarafından “cesur bilineyim”, “bana cesur desinler”, “herkesin gözüne gireyim” gibi isteklerde de bulunmazlar. Allah için sergiledikleri cesareti Allah’ın bilmesi onlar için yeterlidir.

Cesaretin en üst seviyede tezahür ettiği yerlerden biri vatan savunması ve askerliktir. Bu nedenle asker, Allah’tan başka kimseden korkmaz ve korkmamalıdır. Çünkü Kuran savaşan insanın manevi gücünü daima diri tutar. Bu nedenle savaşı çoğu kez moral gücü yüksek ordular kazanır. Zira savaşta güçlü bir maneviyat, kuvvetli bir imandan doğar. İmanı güçlü olan insanlar ise vatanlarını sarsılmaz bir aşkla severler; onlar hiçbir zaman ölümden korkmazlar ve ölümü daima küçümserler. Zira maneviyatın en büyük tahripçisi korkudur. Bu korkulardan en kötüsü de tabii ki ölüm korkusudur.

Hâlbuki Allah’a inanıp ölümün yalnız Allah’ın elinden olduğuna inanlar, savaşın en şiddetli anında bile cesaretlerini kaybetmezler. Çünkü onlar bilirler ki “hiç kimse Allah’ın izni olmadıkça can veremez. Herkesin ömrü vadelidir ve bu vade şaşmaz bir yazıdır.”⁹⁵ “Onların eceli gelince ne bir saat geri kalır, ne de bir saat ileri gider.”⁹⁶ Bu durum; “... Yalnızca onların imanlarını ve teslimiyetlerini artırır.”⁹⁷ O halde, asker yalnız Allah’tan korkmalı, çünkü Yüce Yaratıcı tek korkulması gereken varlığın kendisi olduğunu bize bildirmektedir: “...Siz onlardan korkmayın, eğer Müminlerseniz, Benden korkun.”⁹⁸ Zafer daima düşmandan ve ölümden korkmayan, bu uğurda sabır gösteren ve maneviyatı yüksek yiğitlerin olacaktır. Onlar hep; “... Rabbimiz, üstümüze sabır yağdır ve bizi Müslüman olarak öldür” diye dua ederler⁹⁹. Çünkü “... Ancak sabredenlere hesapsız ecir verilecektir”¹⁰⁰

Bilindiği gibi, iyi tedbir ve şecaat her türlü zaferin esasıdır. Buna karşılık, lüzumsuz bedeni tehlikeye atmak ise şecaat ve cesaret değil, ahmaklıktır... Çünkü her vücut, vatan için bir kuvvettir. Vatan ve devlet de her kuvvete muhtaçtır.

Cesaretin her çeşidini şahsında toplayan tek ve en büyük insan, Müslümanların ahlâk timsali olan Hz. Peygamber’dir. Sonra da onu takip eden en yakın arkadaşları, dostları, ashabıdır. Nefse itimadın açık bir işareti, hayatta başarının en büyük amili olan cesaret, herkes için bireysel ve toplumsal bir vazifedir.

Mevlâna’da “şecaat/cesaret” kavramı en geniş manasıyla ahlâkî bir fazilet olarak karşımıza çıkar. O bir şecaat/cesaret tahlili yapmaktan ziyade savaşlarda gösterilen kahramanlıklar anlamında şecaat ve cesarete övgüler düzer. Bunlardan birinde:

“Kargaşa anında ateşteki altın gibi güzelce gülün diyen biz değil miydik? Savaşın en kızışık zamanda orduya “sakın renginiz atmasın” derdik ya. Atların ayaklarının altı kesik başlardan

⁹³ el-Ahzap 33/39.

⁹⁴ Âl-i İmran 3/173.

⁹⁵ Âl-i İmran 3/145.

⁹⁶ en-Nahl 16/6.

⁹⁷ el-Ahzab, 22.

⁹⁸ Âl-i İmran, 3/175.

⁹⁹ el-Araf, 7/120-126.

¹⁰⁰ ez-Zümer 39/10.

geçilemediği sırada. Ordumuza seslenerek, haydi haydi diyerek, mızrak gibi kahrederek ilerleyin demez miydik? Bütün âleme sabrı biz gösterdik. Çünkü sabır, gönül kandili ve ışığıdır. Şimdi sıra bizde, niye sersemledik böyle? Niçin çirkin kadınlar gibi çarşafa girdik?"¹⁰¹

Mevlâna inanan insanın ülkesine karşı sadakatini bir Türkmen köpeği benzetmesiyle anlatır. Bu benzetmede de Fetih Süresi 29. ayette yer alan ve: "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler."¹⁰² şeklinde ifadesini bulan ilahî şecaat tanımlamasına da atıfta bulunmuştur. Mevlâna bu benzetmesinde inanan şecaat ehli bir kimseyi Türkmen köpeğindeki sadakat ve cesarete benzetmektedir:

"Türkmen'in kapısında bir köpeği olsa, o köpek onun kapısına yüzünü başını koyup yatsa, evin çocukları kuyruğunu bile çekseler aldırılmaz, onların ellerinde oyuncak olur. Fakat yoldan bir yabancı geçse erkek aslan gibi ona saldırır. Çünkü 'Kâfirlere şiddetli' dosta gül gibidir, düşmana diken gibi." Türkmen, ona tutmaç suyu bile verse o, buna razı olur, bekçiliğini yapar¹⁰³.

Mevlâna şecaat faziletini her ne kadar savaşlarda gösterilmesi gereken bir fazilet olarak tanımlamaya çalışsa da Hz. Peygamber'in hadisi olduğu iddia edilen bir söze atıfta bulunarak¹⁰⁴ birçok sufide olduğu gibi o da fiili savaşları "küçük cihat", kişinin nefsiyle yaptığı cihada da "büyük cihat" adını vermiştir. Nefsi en büyük put olarak tarif eden Mevlâna, esas mücadelenin kişinin kendi nefsi ile yaptığı mücadele olduğunu belirtir. Ona göre, "nefis putların anasıdır." İnsanların yaptıkları put yılan ise nefis de ejderhadır. İnsanların elleriyle yaptıkları putlar kırılır, yok edilir ama nefis her daim kıvılcım üretmeye meyilli çakmak gibidir."¹⁰⁵ Bu nedenle en azılı düşman olan nefisle yapılacak olan cihat bir ömür boyu sürebilmektedir. Bu açıdan baktığımızda gerçek mücahit, Allaha itaat hususunda nefsi ile cihat eden kimsedir¹⁰⁶. Bu bağlamda şecaat bir kat daha önem kazanmaktadır. Zira mertlik, cömertlik, yumuşaklık, tevazu, şefkat ve merhamet gibi bazı faziletler şecaatin birer yansımasıdır.

Mevlâna nefis ile mücadelenin çok zor bir iş olduğunu, asıl gerçek şecaat ve cesaretin öfkeyi yenmek olduğunu, bu sebeple de insanın sürekli bir büyük savaşta olduğunu, Allah'ın yardımı olmadan nefis düşmanını yarıp geçmenin ve bu muharebeyi kazanmanın imkânı olmadığını belirtir¹⁰⁷.

Şecaat faziletinin alt dallarından biri olan cömertlik bazı ahlakçılarda şecaat yerine temel faziletlerden sayılmıştır. Bu sebeple Mevlâna da cömertliğe çok büyük önem verir. Ona göre cömertlik cennette bir ağaçtır, dalları dünyaya yayılmıştır. Kim o dallardan birine yapışırsa o dal o kişiyi cennete götürür¹⁰⁸.

Mevlâna kötü huyların giderilmesinde de mücadelenin çok değerli olduğunu, çünkü bunun nefisle mücadele olması nedeniyle büyük savaş olduğunu, büyük savaş kazanmak için de şecaat ve kahramanlık gerektirdiğini şu sözleriyle ortaya koymaya çalışır: "Savaşın zahmetini çekmede sabırlı ol da anbean yoklukta varlık bul. Kim zahmet çekerse, defneyi elde eder. Kim çalışır çabalarsa devlete ulaşır..."¹⁰⁹

4) Adalet

Ahlaktaki dört temel fazilet anlayışı, ahlaki eylemin menşeinin sorgulanmasında ve nefsin kuvvetlerine bağlı olarak ortaya çıkan hal ve hareketlerin neler olduğunun belirlenmesinde karşımıza çıkar. Bu dört temel fazilet, daha önce de belirttiğimiz gibi Sokrates, Platon ve Aristoteles'den beri bir şekilde var olagelmıştır. Özellikle de Aristoteles ahlakında nefsin kuvvetleri olarak kabul edilen **fikir**, **gazap** ve **şehvet** kuvvetlerinin ideal ortasından hikmet, iffet ve cesaret/şecaat faziletlerini çıkarmıştır. Bir dördüncü olarak da bu faziletlerin üçünün birlikteliğinden meydana gelen **adalet** fazileti vardır.

¹⁰¹ Mevlâna, Mesnevi, (çev. Derya Örs), Konya 2012, VI, s.812, b. (3895).

¹⁰² Fetih 48/ 29.

¹⁰³ Mevlâna, Mesnevi, V, s.16, b. (2940).

¹⁰⁴ Hz. Peygamber'in otuz bin kişiden teşekkül etmiş büyük bir ordu ile Bizans'a karşı çıktığı sefer dönüşü "Küçük cihattan büyük cihada gidiyoruz. O nefisle cihattır." (Suyuti, II,73) "Hakiki mücahid nefisine karşı cihad açan kimsedir" (Tirmizi, Cihad, 2) hâdisi bunlardan biridir.

¹⁰⁵ Mevlâna, Mesnevi, I, s.14, b. (770).

¹⁰⁶ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 21.

¹⁰⁷ Mevlâna, Mesnevi, I, s.25, b. (1385).

¹⁰⁸ Mevlâna, Mesnevi, II, s.22 b. (1270).

¹⁰⁹ Mevlâna, Mesnevi, V, Konya 2012, s.608, b. (2047).

I. Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu

Adalet; her din, her mezhep ve felsefe tarafından savunulmuş; ancak onun tanım ve yorumu farklı farklı yapılmıştır. Son din olan İslâmiyet ve Onun kutsal kitabı olan Kuran ise adaleti bütün yönleriyle ele almış, sorgulamış ve insanlık için vazgeçilmezliğine vurgu yapmıştır. Kuran'da yer alan adaletle ilgili ayetler, daha ziyade insanlar arasında hükmedildiği zaman adaletle hükmetmeyi, adil davranmayı, adaleti ayakta tutmayı, şahitlik esnasında adaletten ayrılmamayı, her durumda adaleti gözetmeyi, ölçü ve tartıda adil olmayı, barış ve ara buluculukta adaleti elden bırakmamayı emretmektedir.

Adaleti “*her şeyi ait olduğu yere koymak*” şeklinde tarif etmek öz itibarıyla Kuran'a da uygun düşmektedir. Adalet, ifratı ve tefriti olmayan, sadece zıddı (zulüm) olan bir fazilettir. Zulüm ise en büyük ahlaksızlık ve faziletsizliktir. Zira zalim hiçbir ahlak kuralı tanımaz. Bu sebeple de adalet ahlakın en üstünü, dünyevî ve uhrevî mutluluğun sebebi, medeniyetin özü ve ruhudur. Bir yerden adalet kalkınca toplum ve her şey altüst olur. Zira toplumun esası adalettir, adalet yok olunca toplum da yok olur gider¹¹⁰.

Adalet, Mevlâna'nın da ahlak anlayışında en temel faziletlerden birisidir. Mevlâna, adalet nedir? sorusuna bir şeyi layık olduğu yere koymaktır diye cevap vermiştir¹¹¹. Ona göre, “*Allah adaleti, herkesi eşitlemiştir; fili fillle, sivrisineği sivrisinekle.*”¹¹² “*Terzinin düşüncesi terziye, fakihin düşüncesi fakihe, demircinin düşüncesi demirciye, zalimin düşüncesi zalime, adâlet ıssının (sahibinin) düşüncesi adâlet ıssına gelir. Hiçbir kişi yoktur ki gece terzi olarak yatsın da gündüz ayakkabıcı olarak kalksın; bunun imkânı yoktur.*”¹¹³

Mevlâna adaletle birlikte zulmü de sorgulamakta, adaletle zulüm arasındaki farkı da hayat vermek ile yok etmek arasındaki farka benzetmektedir¹¹⁴. O, zulmü yok etmenin yolunun adaleti hâkim kılmak olduğunu¹¹⁵, adalet gereği daha kötüye daha kötü ceza vermek gerektiğini¹¹⁶, hak etmeyen ve layık olmayana ihsanda bulunmanın ise kötülük getirdiğini ifade eder¹¹⁷.

Mevlâna en büyük adalet sahibi ve timsali olarak Allah'ı zikreder. Ona göre Allah, -ayette de belirtildiği gibi- zalimlerin yaptıklarından gafil değildir¹¹⁸. O hakimlerin en doğru ve adaletli hüküm verenidir¹¹⁹. “*O adalet ıssı (sahibi) Tanrının adalet oku, kılı bile ikiye böler.*”¹²⁰

Mevlâna gerçek adalet sahibi Allah'ın adaletinden sonra, ikinci sırada Hz. Muhammed, daha sonra da Hz. Ömer ve kadıların adaletinden söz eder. Hz. Muhammed'i her hali ile adaletin cevheri sayar. “*Ey Muhammed dediler; adalet ıssı sensin; şeriat şehrinde hüküm yürüten sensin.*” “*Mustafa'nın nurundan doğan cana adaletten, zulümden bahsetme. Hiç balık, yüzmeyi öğrenmeye kalkışır mı; selvi, hürriyeti aramaya girer mi?*”¹²¹

Mevlâna adalet timsali olarak ise Hz. Ömer'i gösterir. O, Hz. Ömer gibi yardım eden, adalet dağıtan bir muhtesip aramaktadır¹²². Yine o, Hz. Ömer'i şeriat şehrinin hesabını gören, tarikat temelini başköşesinde adalet sahibi olan, “*Şeytan, Ömer'in gölgesinden kaçır*” hükmünce de adalet kamçısını akla uygun bir şekilde eline aldı mı, İblis'in haddi mi vesvese pazarında yankesicilik edip hırsızlıkta bulunsun da bir gönül cebini karıştırıp kessin¹²³.

¹¹⁰ Hüsamettin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Konya 2018, s.190.

¹¹¹ Mevlâna, *Mesnevi*, VI, Konya 2012, s.39, b. (1885); VI, s.772 b. (2595).

¹¹² İbrahim 14/42; Mevlâna, *Mesnevi*, VI, s.39, b. (1890).

¹¹³ Mevlâna, *Fihi Mafih*, s.326.

¹¹⁴ Mevlâna, *Mesnevi*, V, Konya, 2012, s.577, b. (1089-1091).

¹¹⁵ Mevlâna, *Fihi Mafih*, s.496.

¹¹⁶ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.40, b. (1310).

¹¹⁷ Mevlâna, *Mesnevi*, I, s.40, b. (2230).

¹¹⁸ Mevlâna, *Mecalis-i Seb'a*, s.33.

¹¹⁹ Mevlâna, *Mesnevi*, VI, s.9, b. (420).

¹²⁰ Mevlâna, *Mecalis-i Seb'a*, s.9.

¹²¹ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, V, s.243, b. (2800), XLI.

¹²² Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, VII, s.379, b. (4920), CXXI.

¹²³ Mevlâna, *Mecalis-i Seb'a*, s.29.

Mevlâna'ya göre, adaletin en çok yakıştığı kimselerden biri kadı, diğeri ise yöneticilerdir. Eğer bunlar bilerek hükümlerinde adaletten ayrılırlarsa vay onların hallerine¹²⁴. Mevlâna sözlerini şöyle devam ettirmektedir:

*"Şanı yüce, noksan sıfatlardan arî, sınıkları (kırıkları) onaran Tanrı, sanki adâleti, insafı, şu dünya padişahının boyuna göre ölçmüş-biçmiş, kesip dikmiş. Adâletle insaf, bu devlet kapısında bulunduğça verimi de şu olur: Her gün bu bahçede yeni bir gül biter."*¹²⁵

Çünkü saltanat ve hükümler ancak pek yüce, çok değerli bir inci olan adaletle sürdürülebilir¹²⁶. Adalet yöneticiyi yüceltir¹²⁷ ve insanı doğruluğa sevk eder¹²⁸.

4.1) Adaletin Önemi

Mevlâna Hz. Peygamber'in *"Bir an adâlette bulunmak, altmış yıl ibadetten hayırlıdır"*¹²⁹ hadisine atıfta bulunarak:

*"Ulular ulusu onun hakkında şöyle buyuruyor: Bir an adaletle eş-dost olursan bu, ibadet meydanında bir yol -yıl- ayakta durmadan daha iyidir. Bir an adâletle solukdaş olursan bir yıl ibadete el atmandan hayırlıdır. Çünkü ibadet kuşunu herkes tutar amma adâlet doğanını padişahlardan başkaları tutamaz. İbadet ceylânını her zahit tutar amma adâlet aslanını buyruk ısı olanlardan başkaları avlayamaz. Adalet aslanı, öyle her padişaha, her buyruk ısına da râm olmaz. Adâlet aslanını bilgiden başka bir lokmayla avlamaya, yumuşaklık kemendinden başka bir kementle bağlamaya, ihsan tuzağından başka bir tuzakla elde etmeye imkân yoktur."*¹³⁰ açıklamasını yapar.

Mevlâna adaletin iki dünyayı da güzelleştirdiğini¹³¹, bulunduğu yere uzlaşma¹³² ve emniyet getirdiğini¹³³, hakkaniyeti sağladığını¹³⁴, dirlik ve düzen getirdiğini¹³⁵, yeri ve göğü aydınlattığını belirtir¹³⁶.

Adaletin akıllı işi¹³⁷ ve uzlaşma sanatı olduğunu belirten Mevlâna, kötülerin bile öz itibarıyla adalet istediklerini, adaletten yana olduklarını şöyle dile getirir: *"Hârût ile Mârût, sarhoşluklarından 'Ah ne olurdu, bulut gibi biz de yeryüzüne rahmet yağdırsak, bu zulüm yurduna adalet, insaf, ibadet ve vefayı yaysaydık' dediler."*¹³⁸ Adaletin uzlaşma sanatı olduğu ile ilgili olarak da Hz. Süleyman kıssasını anlatır:

*"Süleyman, Allah tecellisine uğrayınca bütün kuşların dillerini öğrenmiş oldu. Onun adalet devrinde ceylân, kaplanla uzlaşmış, savaşı bırakmıştı. Güvercin doğanın pençesinden emindi, koyun kurttan çekinmiyordu. Süleyman, düşmanlar arasında meyancılık/aracılık etti, bütün kuşların arasında birlik husule geldi."*¹³⁹

Yine Mevlâna Süleyman kıssasından hareketle iki hasmın aynı anda dinlenmesi gerektiği ile ilgili şu sözlere yer vermektedir:

*"Süleyman, 'Ey güzel sesli, Allah emrini candan dinlemek gerek.' Allah bana dedi ki: 'Ey adalet sahibi, hasmı da hazır olmadıkça kimsenin şikâyetini dinleme. İki hasmın da hazır olmazsa hâkim, hak hangisindedir, bilemez. Birisi yalnız gelse de yüzlerce şikâyette bulunsa, yüzlerce feryat etse bile sakın ha, sakın... hasmı olmadıkça sözünü kabul etme.'*¹⁴⁰

¹²⁴ Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, s.33, 39.

¹²⁵ Mevlâna, Fihi Mafih, s.496.

¹²⁶ Mevlâna, Fihi Mafih, s.494.

¹²⁷ Mesnevi, II/33, b. (1935).

¹²⁸ Mevlâna, Mesnevi, II, s.46, b. (2730).

¹²⁹ "Bir saat veya bir gün) adaletle hükmetmek, bir sene veya altmış sene nafîle ibadetten hayırlıdır." (el-Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 58, 1721; Bk. ez-Zeylâi, *Nasbu'r-Râye*, IV, 67); Mevlâna, Fihi mafih, s.493.

¹³⁰ Mevlâna, Fihi Mafih, s.495.

¹³¹ Mevlâna, Divan-ı Kebir, VII, s.595, VII.

¹³² Mevlâna, Mesnevi, II, s.63, b. (3700).

¹³³ Mevlâna, Mesnevi, I, s.10, b. (510).

¹³⁴ Mevlâna, Mesnevi, IV, s.34, b. (1640).

¹³⁵ Mevlâna, Divan-ı Kebir, II, s.421, XCVIII.

¹³⁶ Mevlâna, Divan-ı Kebir, II, s.396, LXXX.

¹³⁷ Delinin elinden silâhi al da adalet ve sulh, senden razı olsun! Mevlâna, Mesnevi, IV, s.29, (1430).

¹³⁸ Mevlâna, Mesnevi, III, s.21, (825).

¹³⁹ Mevlâna, Mesnevi, II, s. S.63, (3700).

¹⁴⁰ Mevlâna, Mesnevi, III, s.121, b. (4645).

Müminin kalbi adalet sahibi olan ve yardım dilenen/istenen Allah elindedir. Allah'ın iki parmağı arasındadır¹⁴¹. Aynı zamanda adalet, insanların dileklerini ve muratlarını korur¹⁴².

4.2) Adil Yöneticinin Üstünlükleri

Mevlâna adaleti adil yönetim ve yöneticilerin şiarı olarak görür. Çünkü Allah her daim adaleti emreder ve adil olanların da eli, ayağı olur. Bu hususta Mevlâna yine Hz. Süleyman'dan örnekler seçer. “*Ne mutlu o padişaha ki müşkül işe düştü mü elini tutacak Asaf gibi bir veziri vardır. Adaletli padişah, Asaf'a eş oldu mu artık adı 'Nur üstüne nur' olur...*”

“*Padişah Süleyman veziri de Asaf oldu mu nur üstüne nurdur, amber üstüne amber! Fakat padişah Firavun, veziri de Hâmân olursa ikisi de talihsizlikten, kötülükten kaçamazlar, çaresiz perişan olur giderler! Karanlıklar üstlerine çöker, karanlıklara düşerler de ne akıl, onlara yâr olur, ne de kıyamet günü devlete erişirler!*”¹⁴³ “*Tanrı kadehinden şarap içen bir sarhoş, hiç adaletten ve doğrudan başka bir şey yapar mı? Firavun, imana gelen büyücülerin ellerini, ayaklarını kestireceği vakit Firavun'a yirmi kere dediler ki: Elimizin ayağımızın kesileceğinden pervamız yok. Bizim elimiz, ayağımız, o tek Tanrı'dır.*”¹⁴⁴

Mevlâna adalet ve zulüm adına her ne yapılırsa bunu kalemin yazdığını, bunların karşılığı olan mutluluk veya azabı kim ne işlemişse göreceğini belirtir¹⁴⁵. Çünkü “*Kim bir zerre kadar iyilik yahut kötülük etse mükâfat ve mücazatını görür.*”¹⁴⁶ Bu nedendir ki adaletin gereğini yerine getirmek gerekir, aksi takdirde zulmün önü alınmaz¹⁴⁷ ve adalet güz mevsimine benzer, çabuk kaybolur gider¹⁴⁸.

Mevlâna'ya göre insanlar arasındaki sevgiyi adalet tesis eder, adalet de sevgi ve merhamet ile yaşar¹⁴⁹. Halifesiz şehir, Tanrısız yaratık olmadığı gibi, adaletsiz de dünya olmaz, çünkü adaletsiz dünyanın düzeni bozulur¹⁵⁰.

Adaleti aydınlatan bir meşaleye, zulmü de bir köre yahut da sağıra benzeten Mevlâna¹⁵¹, onun hakikati her yönden kuşatıp çektiğini¹⁵², adalet gününde de her şeyin açığa, gün yüzüne çıkacağını belirtmiştir¹⁵³. Adalet ilk bakışta bazen bizim hoşumuza gitmeyen kararlar verilmesine neden olsa da eğer hakkaniyet ölçüleri içinde adaletle hükmedilmiş ise sonucu daima iyilik getirir. Mevlâna bu meseleyi Divan-ı Kebir'de şöyle örneklemektedir: “*Bilgisi-görgüsü tam olan hekim, hastaya acı bir ilaç da verse zulmediyor gibi görünür ama zalim değildir, adalet ıssıdır o.*”¹⁵⁴

Sonuç

Mevlâna beşerî münasebetlerde insanı merkeze alan bir tavır sergilemektedir. Onun fazilet ve ahlak anlayışının büyük ölçüde Kur'an ve Hadislere dayandığını söyleyebiliriz. O, her durumda İslam ahlakının sosyal ve pratik olarak uygulanabilir, eşsiz ve evrensel bir ahlak olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Mevlâna Kur'anın tamamının bir edep ve ahlak nizamı olduğu vurgusunu yapmaktadır. Burada sözünü ettiğimiz hikmet, iffet, şecaat ve adalet de ahlakın temel kodlarını meydana getirmektedir.

¹⁴¹ Mevlâna, Mesnevi, III, s.110, b. (4255).

¹⁴² Mevlâna, Mesnevi, IV, s.16, b. (730).

¹⁴³ Mevlâna, Mesnevi, IV, s.26, b. (1250).

¹⁴⁴ Mevlâna, Mesnevi, V, s.19, b. (3105-3110).

¹⁴⁵ Mevlâna, Mesnevi, V, s. 20, b. (3130-3135).

¹⁴⁶ Zilzal 99/7-8; Mesnevi, VI, s.10, b. (430).

¹⁴⁷ Mevlâna, Mesnevi, VI/32, b. (1575).

¹⁴⁸ Mevlâna, Divan-ı Kebir, I, s.198, CXLIII.

¹⁴⁹ Mevlâna, Divan-ı Kebir, III, s.25, CXXXVI.

¹⁵⁰ Mevlâna, Divan-ı Kebir, V, s.364, (4690), CCVIII.

¹⁵¹ Mevlâna, Divan-ı Kebir, VII, s.160, b. (2020), XCIX.

¹⁵² Mevlâna, Divan-ı Kebir,460, (6280), CII.

¹⁵³ Mevlâna, Divan-ı Kebir, VI, s.163, (1550), LXVII.

¹⁵⁴ Mevlâna, Divan-ı Kebir, VII, s. 628, (8360), XLI; IV, s.134, (1200), CCXXV.

Bu dört temel faziletten ilki olan hikmet; "*Kime hikmet verildiyse ona çok iyilik (hayır) verilmiştir...*" (Bakara, 2/169) ayeti ile Hz. Peygamber'in; "*hikmet müminin yitik malıdır, onu her nerede bulursa alır.*" hadisine dayanır.

Mevlâna hikmet ile akıl arasında çok sıkı bir ilişki kurar. Çünkü önce akıl hikmete hocalık yapmıştır, sonra da akıl hikmete talebe olmuştur. Mevlâna'daki orta yol anlayışı Aristoteles'te olduğu gibi nefsin kuvvetlerinin ideal ortası olan bir yol değil de Kur'anda ve hadislerde belirtilen insanın ve işlerin orta, itidal içinde olmasıdır.

Mevlâna da hikmeti Allah'ın, peygamberlerin ve seçkin insanların sıfatı olarak kullanmıştır.

Bilgi ile hikmet arasında da sıkı bir ilişki kuran Mevlâna, gerçek bilginin hikmet olduğunu, hikmetin de esas kaynağının Allah ve vahiy olduğu inancındadır.

Mevlâna hikmetin ehinden alınıp ehline verilmesine vurgu yapar. Aksi halde hikmet kötülerin eline düşerse bir zulüm aracı haline gelebilir.

Mevlâna açısından hikmet müminin kaybolmuş malıdır, onu nerede bulursa alır. O özün, ruhun gıdası, insanı yücelten, yükselten, hayır getiren, kötülükleri gideren, iki dünya mutluluğunu temin eden bir nimettir.

Mevlâna ikinci temel fazilet iffet yerine daha ziyade edep ve hayâ kavramlarını kullanmayı tercih etmiştir. Çünkü edep kelimesini meydana getiren her harfi ahlakın en önemli üç buyruğunu sembolize etmektedir. Bunlardan elif, eline; be, beline; dal da diline hâkim olmayı sembolize eder.

Sadece insana ait/has olan iffet faziletini Mevlâna, şehveti tamamen öldürüp yok etmek için değil de bele (nefse) hâkim olmayı doğru kullanmak için eğitmek gerektiğini belirtir. Zira bu fazilet insanı diğer canlılardan farklı kılar ve ayırır.

Mevlâna Kur'an'ın baştan aşağı edep aşladığını, zira edepsizin zararı sadece kendisine değil, bütün dünyaya kötülük saçar. Edebi bedendeki ruh gibi gören Mevlâna, insanı insan yapan yanın da edep olduğunu, edebin şeytanın oyununu bozduğunu belirtir.

Mevlâna her daim Hz. Peygamber ve sahabenin yaşadığı ahlakın ve edebin özlemini çekerek onların edep ve ahlakından övgü ile söz eder.

Mevlâna arkadaş ve dost seçiminde de ahlaklı ve edepli olan kimseleri seçmek gerektiğini belirtir.

İslam'ın özünde insanlara kahramanlık ve şecaat ruhu aşlamak olmasına rağmen, Kur'an ve Mevlâna'da şecaat fazileti en az zikredilenlerden biridir. Mevlâna şecaat tanım ve tahlillerinden ziyade savaşlarda gösterilen şecaat övgülerini aktarmayı tercih etmiş görünmektedir. Müslümanların kendi aralarında gayet merhametli, küffara ve düşmana karşı ise çok şiddetli olduklarını Kur'an'daki ayete telmihte bulunarak ortaya koymaya çalışır. Onun şecaat anlayışı daha ziyade fiili olanla alakalı değil, büyük cihat olarak nitelendirdiği nefise karşı açmış olduğu mücadeleden söz eder.

Nefsi putların anası olarak gören Mevlâna, nefis putu ile mücadelenin fiili savaştan çok daha zor olduğunu ve bir ömür boyu sürdüğünü belirtir. Kötü huyların giderilmesini de büyük cihat sayan Mevlâna, bu savaşı kazanmak için de şecaat ve kahramanlık gerektiğini vurgular.

Dördüncü temel fazilet olan adaleti "*bir şeyi layık olduğu yere koymaktır*" diye tanımlayan Mevlâna, zulmü adaletin karşıtı olarak yerer. Zulmü yok etmek için ise adaleti hâkim kılmak gerektiğini savunur. Mevlâna en büyük adalet timsali olarak Allah'ı görür. Bir sonraki aşamada ise Hz. Muhammed, sonra da Hz. Ömer ve kadıları görür. Mevlâna Hz. Muhammed'in her halini adaletin cevheri olarak görmektedir. O adaletin en çok kadı ve yöneticilere yakıştığını, adaletle hükmetmenin ibadet mesabesinde olduğunu ve hatta daha da üstün olduğunu ortaya koymaya çalışır. Çünkü adalet iki dünya mutluluğunu sağlar hem bu dünyayı hem de öbür dünyayı mamur eder ve güzelleştirir, emniyet ve uzlaşma, dirlik ve düzen getirir.

Adalet, sevgi ve saygının nedenidir. Kendisi de sevgi ve merhametle varlığını sürdürür ve yaşar. Nasıl ki Tanrısız yaratıklar olamıyorsa adaletsiz de dünya olmaz, çünkü adaletsiz dünyanın düzeni bozulur.

Kaynakça

- Abdullah Behçet, *Behçet'ül- Ahlak*, İstanbul 1314.
- el-Aclunî, *Keşfü'l- Hafâ'i ve Müzilu'l-İlbâs Ammâ İشتهhere mine'l- Ehâdisi ala's- Sîreti'n- Nâs*, Beyrut 1352 H.
- Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut (tarihsiz).
- Ahmet Efendi, *Ahlâk-ı Ahmedi*, İstanbul 1256 H.
- Ahmet Rifat, *Bergüzâr-ı Ahlâk*, İstanbul 1315 R.
- Ali Nazimâ, *Ta'lim-i Vildân*, İstanbul 1323 R.
- Ali Seydî, *Ahlâk-ı Dinî*, 1329 R.
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Camius's- Sahih*, İstanbul 1315 H.
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l- Müfred*, Kahire 1375 H.
- ed-Darimî, Ebu Muhammed Abdillâh b. Abdirrahman b. Fazl b. Behrem, *Sünenü'd- Dârimî*, I-II, Kahire 1386 H/1966 M.
- ERDEM, Hüsamettin, *Ahlak Felsefesi*, Hü-Er Yayınları, Konya 2018.
- Hüseyin Remzi, *Ahlâk-ı Hamide*, İstanbul 1310 R.
- Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım*, İstanbul 1307 R.
- İbni Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el- Kâzvinî, *Sünen*, I-II, Mısır 1975.
- İbni Manzur, *Lisanu'l- Arap*, Mısır 1300 H.
- Kınalızâde Ali, *Ahlâk-ı Alaî*, Mısır 1248 H.
- Kur'an-ı Kerim.
- Mehmet Saîd, *Ahlâk-ı Hamide*, İstanbul 1317.
- Mevlâna, Divan-ı Kebir, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1957.
- Mevlâna, Fihi Mafih, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılab Yayınları, İstanbul.
- Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Konya 1965.
- Mevlâna, Mesnevi, (çev. Derya Örs), Konya 2012.
- Mevlâna, Mesnevi, (çev. Şefik Can), İstanbul 1997.
- Münâvî, *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l- Camii's-Sağir*, Kahire 1329.
- Müslim, Ebu'l- Hüseyin Müslim el- Haccac, *Sahih*, I-V, Mısır 1954.
- en-Neseî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, I-VIII, Kahire 1930.
- Rifat, *Fezâil-i Ahlâk*, İstanbul 1311.
- Selahaddin Hilmi, *Mir'ât-ı Ahlâk*, Dersaadet 1326 R.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen*, I-V, Kahire 1382.
- ez-Zebidi, *Tâcü'l- Arûs*, Mısır 1306 H.